OBSERVAȚII ASUPRA VALORII ELEMENTELOR „PLINE" ÎN LOCUȚIUNILE ADVERBIALE CU STRUCTURĂ SIMPLĂ

DE

RODICA RADU

Din punctul de vedere al alcătuirii lor, au fost distinse două categorii de locuțiuni adverbiale: cu structură simplă și cu structură complexă. Primele sînt alcătuite dintr-un singur element lexico-morfologic de bază, precedat de una sau mai multe prepoziții, care îi conferă o valoare adverbială. Elementul lexical „plin" poate fi un substantiv (*în față, pe loc, în veci*), un pronume (*de asta, de aceea*), un numeral (*într-una, pe din două*), un supin cu formă de plural (*pe alese, pe ghicite, pe tăcute*), un adverb (*în curînd, de-a pururea*), mai rar un adjectiv — cum vom vedea în continuare.

În clasificările acestor locuțiuni se întîlnesc uneori interpretări inadecvate ale valorii morfologice a elementului de bază, în sensul că nu întotdeauna se face o distincție clară între valoarea sa originară și cea dobîndită în locuțiunea adverbială. Astfel, în *Gramatica* Academiei se face următoarea precizare: „Și în locuțiunile adverbiale formate cu prepoziția *cu*, substantivul apare uneori articulat: *cu binișorul, cu toptanul*" [1]. Se înțelege de aici că *binișor* și *toptan* sînt substantive, ceea ce este inexact. Ambele sînt, de fapt, adverbe care s-au substantivat în cadrul locuțiunilor respective. Considerarea lui *toptan* drept substantiv se datorează, se pare, interpretării similare a valorii lui morfologice în DL și DM (reluate și în DEX). Din datele oferite de *Dicționarul limbii române* (DLR), s.v., rezultă însă că *toptan* este un adverb de origine turcească, intrat în limba noastră la începutul secolului al XIX-lea, cu sensul „cu grămada". Cuvîntul era folosit mai ales în legătură cu modul de cumpărare sau de vînzare: „Oi, cari s-au vîndut toptan dumisali logofătului Constantin Balș" (doc. a. 1806—1807); „Tractaturile dau slobozenie supușilor Franției să aducă după afară și să scoată toptan numai lucruri nepoprite" (doc. a. 1826) [2]. De la adverb s-a creat mai întîi locuțiunea *în toptan*, înlocuită curînd de îmbinarea *cu toptanul*, ambele avînd același sens ca și adverbul *toptan*. Formarea celor două locuțiuni s-ar putea explica prin pierderea sensului originar al adverbului și prin analogia cu alte formații lexicale care circulau deja în același domeniu: *cu ghiotura, cu hurta, cu amănuntul, cu cioporul, cu ridicata* etc.

---

[1] *Gramatica limbii române*, I, București, 1963, p. 305.

[2] Citatele sînt preluate din DLR (materialul publicat sau manuscris).

BDD-A1375 © 1986-1987 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.143 (2026-11-18 20:52:25 UTC)

Georgeta Ciompec grupează locuțiunile adverbiale cu structură simplă din limba română veche în trei serii, în funcție de clasele lexico-gramaticale cărora le aparțin cuvintele de bază : a) prepoziție + substantiv ; b) prepoziție + pronume ; c) prepoziție + adverb [3]. Încadrarea cîtorva locuțiuni adverbiale într-o serie sau alta este, uneori, discutabilă. Astfel, în prima categorie autoarea a inclus și o serie de îmbinări adverbiale în care elementul lexical de bază capătă valoare substantivală în cadrul intern al locuțiunii : *într-alean(ul), de(-a) alean(ul), cu amănuntul, de-amănuntul, pre amănunt(ul), de-a direptul, di direptul, a dreapta (stînga), în a dreapta (stînga), de-a dreapta (stînga), pre dreapta (stînga).* Pe de altă parte, în seria c) se întîlnesc unele situații identice, în sensul că valoarea cuvîntului autosemantic din cîteva locuțiuni adverbiale este tot substantivală : *cu anevoie, într(u)-ascuns(ul), cu tot deadinsul, cu greu.*

Să ne oprim la construcția locuțională *cu greu*. Cuvîntul *greu* avea, încă de la primele atestări, trei valori morfologice : de adjectiv, de adverb, și de substantiv. Substantivul este definit în *Dicționarul Academiei* (DA) prin „greutate, situație grea, necaz, nevoie, povară", cu citate precum : „Greul născutului să-l poarte" (Moxa), „Pleacă-ți ureachea... De-mi ușurează greul" (Dosoftei), „Scapă-mă din acest greu" (Alecsandri), „Arătîndu-le greul și amarul în care trăiesc" („Șezătoarea"). Sensul cuvîntului *greu* din locuțiunea *cu greu*, precum și faptul că îmbinarea respectivă a circulat și în forma *cu mult* (sau *mare*) *greu* (unde *greu* primea determinări adjectivale) i-au condus pe autorii *Dicționarului* la concluzia că avem de a face cu o valoare de substantiv.

Dacă la nivelul limbii actuale locuțiunile adverbiale apar ca „sintagme blocate", „construcții împietrite", în care cu greu se mai pot distinge sensul și valoarea gramaticală ale elementelor componente, faptul își găsește explicația în vechimea îmbinării sintactice care, printr-o frecventă folosire, s-a transformat într-o unitate lexicală. Nu rareori îmbinarea conservă cuvinte sau sensuri astăzi fără circulație în limbă : *cu ghiotura, cît hăciul, cu hurta, din* (sau *de*) *măgan, în naht, în* (sau *prin*) *preajmă, pe de rost, de-a valma, pe* (sau *cu*) *veresie, în zadar* etc. Cercetarea istorică a unor locuțiuni adverbiale și îndeosebi a cuvintelor autosemantice poate clarifica în cele mai multe cazuri procesul de geneză a acestora, înlesnind analiza semantică și gramaticală a elementelor componente.

Un aspect mai puțin discutat în studiile de gramatică îl constituie posibilitatea adjectivului de a alcătui suportul lexical al unor îmbinări locuționale. Adjectivul figurează între clasele lexico-gramaticale care pot constitui elementul „plin" al unei locuțiuni adverbiale [4] ; în unele lucrări se precizează însă că, în această calitate, avem a face cu un adjectiv substantivat [5].

Analiza întregului corpus de locuțiuni adverbiale cu structură simplă înregistrate în dicționare duce la constatarea că numărul îmbinărilor locu-

[3] Georgeta Ciompec, *Morfosintaxa adverbului românesc. Sincronie și diaconie*, București, 1985, p. 82—89.

[4] Vezi Iorgu Iordan și Vladimir Robu, *Limba română contemporană*, București, 1978, p. 505, cu ex. *cu frumosul, din (în) plin* ; Cornelia Dimitriu, *Gramatica limbii române. Morfologia*, Iași, 1979, p. 344, cu ex. *din nou* și *pe apucate* ; Georgeta Ciompec, *op. cit.*, p. 94, fără ex.

[5] Vezi *Gramatica limbii române*, p. 304 ; Mioara Avram, *Gramatica pentru toți*, București, 1986, p. 307.

BDD-A1375 © 1986-1987 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.143 (2026-11-18 20:52:25 UTC)

ționale al căror cuvînt autosemantic este un adjectiv este destul de redus [6]. Explicația acestui fapt trebuie pusă, desigur, în legătură cu distribuția prepozițiilor, cu restricțiile pe care aceste elemente relaționale le impun în privința claselor de cuvinte pe care le reclamă. Valoarea substantivală a adjectivelor în complexul locuțiunilor adverbiale, menționată de unele gramatici, este, de asemenea, consecința regimului prepozițional.

În inventarierea și clasificarea locuțiunilor adverbiale cu structură simplă în funcție de valoarea morfologică a cuvîntului autosemantic nu s-a avut în vedere, întotdeauna, perspectiva etimologică — și aceasta nu numai în studiile de gramatică, dar nici măcar în dicționarele istorice, în care originea și evoluția semantico-gramaticală a cuvintelor este urmărită în mod expres. Astfel, Iorgu Iordan și Vladimir Robu interpretează locuțiunea adverbială *din plin* ca formată din prepoziția *din* și adjectivul *plin*[7]. În *Dicționarul limbii române* (DLR), construcția respectivă figurează sub valoarea de substantiv a cuvîntului -titlu *plin, -ă,* desemnînd o „cantitate din ceva cît umple un vas, un recipient, o încăpere etc.; conținut, cuprins". Dar valoarea semantică a locuțiunii *din plin* este „din belșug, din abundență, cu prisosință, în cantitate ori număr foarte mare; foarte mult, cu intensitate maximă". Întrucît primele atestări ale construcției adverbiale românești aparțin secolului al XX-lea, se poate conchide că ea a fost calchiată după locuțiunile adverbiale *en plein* și *à plein* din limba franceză, care posedă o serie bogată de locuțiuni adverbiale formate din prepoziție + substantiv. Așadar, nefiind vorba de o creație românească formată de la un adjectiv sau de la un substantiv precedate de prepoziție, se impunea tratarea ei în dicționar într-un paragraf aparte.

Situații similare se întîlnesc și în cazul altor cuvinte moștenite. De exemplu, cuvîntul *viu*, cu valoare curentă de adjectiv, apare și în locuțiunea adverbială *pe viu*, cu atestări tîrzii în limba literară, avînd sensul „prin contact direct, nemijlocit cu realitatea". Ca și în cazul precedent, nu este vorba de o substantivare a adjectivului precedat de prepoziție, ci de un calc după locuțiunea franceză *sur le vif*, unde cuvîntul *vif* desemna inițial o „persoană care pozează pictorilor sau sculptorilor; model". Aparținînd limbajului artiștilor plastici, locuțiunea și-a extins sensul chiar în spațiul limbii franceze: „mod de surprindere directă, instantanee a realității". Atestările construcției în limba română confirmă ideea ascendenței sale din franceză. Astfel, nu întîmplător, contextele în care poate fi întîlnit frazeologismul *pe viu* marchează dilatarea semnificației sale de la domeniul restrîns al artelor plastice spre o sferă mai largă: „Seria instantaneelor de mic format, prinse pe viu, în timpul participării pictorului la războiul din 1877, este ceea ce putem considera mai valoros" (George Oprescu); „Notările făcute pe viu, descoperirile profunde în clar-obscurul sufletului omenesc amintesc direct de cele mai bune metode franceze" (Mihai Ralea); „O puternică și modernă stație de radioascultare... recepționa pe viu discursuri de ale lui Churchill" (Marin Preda);

[6] Am avut în vedere doar locuțiunile adverbiale în structura cărora se întîlnesc cuvinte vechi.

[7] Iorgu Iordan și Vladimir Robu, *op. cit.*, p. 505.

BDD-A1375 © 1986-1987 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.143 (2026-11-18 20:52:25 UTC)

„A constata pe viu cîte tulburătoare afinități... există între cele două limbi" („România literară", 1973).

În *Dicționarul limbii române* (DLR), locuțiunea adverbială *la negru* a fost subordonată în mod cu totul nejustificat sensului figurat al cuvîntului *negru*, cu valoare de substantiv: „întunecime, întuneric". La o analiză mai atentă, se poate constata că frazeologismul provine din calchierea locuțiunii *au noir* din limba franceză, unde ea rezultă din elipsa cuvîntului *marché* din sintagma *marché noir*. Întrucît între semnificația substantivului *negru*, căruia i-a fost subordonată locuțiunea în DLR, și înțelesul acesteia nu se poate stabili nici o relație, considerăm că îmbinarea adverbială *la negru* ar fi trebuit lucrată în același paragraf cu sintagma *piață neagră*, calchiată, se pare, din aceeași limbă [8].

Tot un calc după franceză pare a fi locuțiunea adverbială *în mare*, echivalentă semantic cu fr. *en gros*. În DLR ea are trei sensuri: a) „pe scară amplă; după un plan vast"; b) „în linii generale; în rezumat"; c) „(în domeniul comerțului) cu toptanul, cu ridicata". Pentru stabilirea provenienței locuțiunii românești, edificatoare sînt, în primul rînd, identitatea semantică a celor două îmbinări adverbiale, plecînd de la echivalența formală a constituenților, apoi împrejurările istorice și culturale în care a apărut această formație la noi. De aceea, considerăm că indicația „substantivat" care precedă construcția în DLR este inadecvată.

Nici construcțiile neologice *în particular*, *în prealabil*, *fără precedent*, *la propriu* etc., subordonate în DLR valorii gramaticale de adjectiv a termenului secund, nu sînt formații românești, ci tot împrumuturi din franceză, unde le corespund fie structura prepoziție + substantiv, fie aceea de prepoziție + adjectiv. Este probabil că și locuțiunea adverbială *din (de) nou* [9] „încă o dată; iarăși, iar" nu reia adjectivul românesc *nou*, ci este o calchiere a unei construcții romanice similare (care există în franceză și italiană), dovadă atestările sale tîrzii (începutul secolului al XIX-lea) și circulația sa la nivelul limbii literare (pentru că în limba veche și în cea populară sînt folosite doar adverbele *iar* și *iarăși*).

Analizînd „locuțiunile adverbiale excepționale" [10], formate din prepoziția *de* + adjectiv, nu am putut ajunge la o altă explicație față de cea deja formulată [11], anume că, în această situație, se produce fie o abatere de la regula invariabilității gramaticale a locuțiunilor adverbiale [12] (vezi *de mic — de mică — de mici*; *de viu — de vie — de vii*), fie o degradare a esenței prepoziției [13].

[8] Sintagma avea probabil o circulație europeană mai largă, așa încît limba de proveniență este greu de precizat. Prof. V. Arvinte ne-a atras atenția asupra compusului germ. *Schwarzmarkt* „piață clandestină", din familia verbului *schwärtzen* „a face contrabandă". Nu este exclus ca acest compus să ne fi fost transmis printr-un intermediar idiș.

[9] Georgeta Ciompec, *op. cit.*, p. 19, crede că *nou* din locuțiunea *de nou* are valoare de adverb, dar autoarea interpretează greșit sensul acestei locuțiuni în *Codicele Voronețean* și *Letopisețul* lui Neculce.

[10] Gh. N. Dragomirescu, *Îmbinări de cuvinte indivizibile, analizabile și neanalizabile*, în „Limbă și literatură", VIII, 1964, p. 409.

[11] Vezi DA, s.v. *de*; Iorgu Iordan, *Limba română contemporană*[2], București, 1956, p. 674.

[12] Gh. N. Dragomirescu, *op. cit.*, p. 409.

[13] D.D. Drașoveanu, *Observații asupra cuvintelor relaționale*, în CL, XIII, 1968, nr. 1, p. 20.

BDD-A1375 © 1986-1987 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.143 (2026-11-18 20:52:25 UTC)

OBSERVATIONS SUR LA VALEUR DES ÉLÉMENTS „PLEINS“ DANS LES LOCUTIONS ADVERBIALES À STRUCTURE SIMPLE

RÉSUMÉ

L'auteur montre que les classifications des locutions adverbiales roumaines confondent quelquefois la valeur grammaticale d'origine des éléments „pleins“ avec celle acquise dans les constructions, sous l'influence de la préposition. Nombre de locutions, considérées par les dictionnaires de l'Académie (DA, DLR) comme étant développées de vieux mots roumains, par changement sémantique ou grammatical, sont, en réalité, des formations néologiques calquées sur le français : *din plin* sur *en plein* et *à plein*, *pe viu* sur *sur le vif*, *la negru* sur *au noir*, *din (de) nou* sur *de nouveau (à nouveau)*. À l'encontre des autres langues romanes, les locutions adverbiales ayant la structure préposition + adjectif sont en roumain peu nombreuses.

Centrul de Lingvistică, Istorie Literară și Folclor
Iași, str. Codrescu, nr. 2

BDD-A1375 © 1986-1987 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.143 (2026-11-18 20:52:25 UTC)